

BİBLİYOGRAFYA :

İsmet İnönü, *Haturalarım, Genç Subaylık Yılları: 1884-1918* (haz. Sabahattin Selek), İstanbul 1969; a.mlf., *Haturalar* (haz. Sabahattin Selek), İstanbul 1985-87, I-II; Avni Candar, *İkinci Reisi-cumhuriyet İsmet İnönü*, Ankara 1938; Ziya Şakir, *İsmet İnönü*, İstanbul 1939; Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul 1943; Niyazi Ahmet Bançoğlu, *İsmet İnönü*, İstanbul 1943; Faik Reşit Unat, *İsmet İnönü*, Ankara 1945; Ali Kemal Meram, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbî*, İstanbul 1945; *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri: 1919-1946*, Ankara 1946, I, tür.yer.; *Muhalefette İsmet İnönü: Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (der. Sabahattin Erdemir), İstanbul 1956-62, I-II; Suna Kili – A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul 1957, s. 125-126; Metin Toket, *İsmet Paşayla 10 Yıl (1954-1964)*, Ankara 1965; a.mlf., *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: 1944-1973*, Ankara 1992; Feridun Kandemir, *İkinci Adam Masalı*, İstanbul 1968; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, İstanbul 1969, I-III; Osman Faruk Loğoğlu, *İsmet İnönü and The Political Modernization of Turkey: 1945-1965*, Princeton 1970; İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası*, İstanbul 1972; Nejdet Sançar, *İsmet İnönü ile Hesaplaşma*, Ankara 1973; *İsmet İnönü* (haz. Nusret Baycan), Ankara 1987; Füzuran Tekil, *İnönü-Menderes Kavgaşı*, İstanbul 1989; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, Ankara 1990, I-II; Semih Kalkanoğlu, *İsmet İnönü: Din ve Laiklik*, İstanbul 1991; Mehmet Emin Gerger, *İnönü-Menderes Mücadelesi ve Demir Kürat Oyunu*, İstanbul 1991; Ali Ata Yiğit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası: 1938-1950*, İstanbul 1992; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul 1996, I-II; Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler*, İstanbul 1996; Necdet Uğur, *İsmet İnönü*, İstanbul 1995; Metin Heper, *İsmet İnönü*, Leiden 1998; Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi*, İstanbul 1998, s. 238-242; "İnönü, Mustafa İsmet", *TA*, XX, 153-160.

ATILLA ÇETİN

İNS

(bk. İNSAN).

el-İNSÂF

(الإِنصاف)

Ebû Bekir el-Bâküllânî'nin
(ö. 403/1013)

kelâma dair eseri.

Bazı kaynaklarda, muhtemelen İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'nin aynı adla başlayan kitabıyla karıştırılarak *el-İnsâf fi esbâbi'l-hilâf* olarak kaydedilmiştir (Sezgin, I, 609; Abdurrahman Bedevî, s. 591; *İA*, II, 257). Eserin başında müellif, Hürre isimli bir kadının dinen inanılması ve bilinmesi gereken konuların kaleme alınması yolundaki talebine cevap vermek üzere bu kitabı telif ettiğini belirtir. Buna göre *el-İnsâf*, tabakat kitaplarında Bâküllânî'nin eserleri arasında zikredilen *Risâletü'l-Hürre* ile aynı kitap olmalıdır. Ayrıca İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Risâletü'l-Hürre*'ye yaptığı atıfları (meselâ bk. *İctimâ'u'l-cüyûşî'l-İslâmiyye*, s. 228) burada bulunmak mümkündür (s. 64-65; *Risâletü'l-Hürre* adı için ayrıca bk. İbn Hazm, IV, 216; Kâdî İyâz, II, 601-602). Eserin *el-İnsâf fî mâ yecibü 'i'tikâdüh ve lâ yecüzü'l-cehlü bih* adıyla neşredilip şöhret bulması, tek yazma nüshaya dayalı (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, İlmü'l-kelem, nr. 723) metninin başında yer alan benzer bir ifadeden hareketle muhtemelen müstensih tarafından yapılan adlandırmadan kaynaklanmıştır.

Eserin içerdiği konular belli bir sıralama mantığına göre verilmişse de kitapta daha çok tartışmaya yol açan meseleler üzerinde durulduğu görülmektedir. Mükellefın bilmesi gereken ilk bilgiler çerçevesinde bilgi ve varlık konularıyla ilgili kısa açıklamalarla tamamı yirmi madde halinde özetlenebilen ve çoğu ulûhiyyet

bahsini ilgilendiren bir giriş kısmından sonra, genellikle "mesele" veya "fasıl" başlıkları altında isbât-ı vâcib ve ilâhî sıfatlar ele alınmış, ef'âl-i ibâd ve istitâat bahisleri çerçevesinde kader konusuna sıfatlarla bağlantılı olarak temas edilmiş, ardından âhiret, iman, nübüvvet ve imâmet konularına yer verilmiştir. Eserin bundan sonraki bölümünde Havâric, Şîa ve Mu'tezile hedef alınarak sırasıyla halku'l-Kur'an, kader, şefaât ve rü'yettullah meseleleri tartışmalı bir şekilde incelenmiş, bu arada en geniş yer halku'l-Kur'an'a ayrılmıştır.

el-İnsâf'ta, mütakaddimîn dönemi kelâmîcılarının sistematiğe olmaktan çok dânenin problemlerini öne çıkaran bir plan örgüsünü görmek mümkündür. Eserde felsefî ve teknik bir dil yerine edebî ve etkileyici bir üslûbun kullanılmasına özen gösterilmiş, ele alınan konularla ilgili olarak istidlâl yapılırken akfî deliller yanında Kur'an âyetlerine de çokça yer verilmiş ve hadislerle atıflar yapılmıştır.

M. Zâhid Kevserî'nin tek nüshaya dayanarak neşrettiği eser (Kahire 1382/1963), İmâdüddin Ahmed Haydar tarafından yalnızca hadis tahrirleri ilâve edilerek yeniden yayımlanmıştır (Beyrut 1407/1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Bâküllânî, *el-İnsâf* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1382/1963; İbn Hazm, *el-Faşl*, IV, 216; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, II, 601-602; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İctimâ'u'l-cüyûşî'l-İslâmiyye* (nşr. Beşîr Muhammed Uyûn), Dimaşk-Beyrut 1414/1993, s. 228; Sezgin, *GAS*, I, 609; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyin*, Beyrut 1983, s. 591; M. Ramazan Abdullah, *el-Bâküllânî ve ârâ'ihüh'l-kelemîyye*, Bağdad 1986, s. 209-210; Bessâm Abdülhamid, "Muha'veletün bibliyûgrâfiyye fî âşârî Ebî Bekr el-Bâküllânî (403/1013)", *el-Meşrik*, LXVII/2, Beyrut 1993, s. 475-476; Halim Sabit Şibay, "Bâküllânî", *İA*, II, 257.

M. SAİT ÖZERVARLI

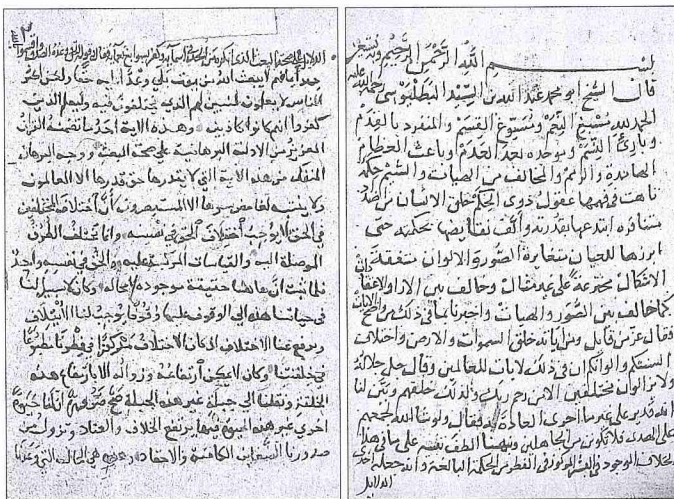
el-İNSÂF

(الإِنصاف)

İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'nin
(ö. 521/1127)âlimlerin çeşitli dinî konulara dair
farklı görüş belirtmelerinin
temel sebeplerini inceleyen eseri.

Tam adı *el-İnsâf fi't-tenbîh 'ale'l-me'ânî ve'l-esbâbi'lleti evcebeti'l-ih-tilâf beyne'l-müslimîn fi ârâ'ihim* olan kitap bazı biyografik ve bibliyografik kaynaklarda, ayrıca kütüphanelerdeki yazma nüshalarında *et-Tenbîh 'ale'l-esbâbi'l-mücibeti li'l-hilâf beyne'l-müslimîn* vb. isimlerle de anılır.

Batalyevsî'nin
el-İnsâf
(*Esbâbü'l-hilâf*) adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Şehid Ali Paşa,
nr. 1114)

Batalyevsi'ye göre itikadî ve amelî konularda âlimler arasında ortaya çıkan değişik görüşler, nasların dil ve kullanım özellikleriyle bunların farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Müellif, sekiz temel sebebe dayandırdığı bu hususların her birini eserde bölüm başlığı olarak ele almıştır. Bunun yanında her bölümü, İslâm hukukunun iki asıl kaynağını teşkil eden Kur'an ve Sünnet'in lafızları üzerinde usulcülerin yaptığı metodolojik tasniflere göre düzenlemiştir. *el-İnsâf*'in birinci bölümünde, müşterek lafızların hangi mânaya delâlet ettiğini belirlemenin güçlüğünden kaynaklanan ihtilâflara temas edilmiştir. İkinci bölümde, bir lafzın taşıdığı esas anlam dışında kullanılıp kullanılmaması hususuna dikkat çekilerek konuyla ilgili olan hakikat, mecaz ve istiare gibi terimler incelenmiş, çeşitli örnekler verilerek bunların yorumlarından doğan görüş ayrılıkları belirtilmiştir. Eserin üçüncü bölümünde ifrad ve terkip metotlarından kaynaklanan ihtilâflar değerlendirilmiştir. Müellife göre ifrad, bir hususa dair nasların sadece bir kısmını ele alıp sonuca ulaşmak, terkip ise nasların tamamını göz önünde bulundurup ciddi bir incelemeye tâbi tutmaktır. Her iki metot hakkında kader meselesi gibi örneklerle dayalı açıklamalar yaptıktan sonra işe ön yargıyla başlama ve konuyla ilgili delillerin tamamına vâkıf olmama gibi eksiklikler içeren ifrad metodu yerine terkip yönteminin kullanılmasını önermektedir. Dördüncü bölüm, İslâm hukukunun özellikle fer'î meselelerine ait birçok ihtilâfın sebebini teşkil eden âm-hâs konusuna ayrılmış, beşinci bölümde hadislerin sened, metin ve rivayetleri etrafında oluşan farklı görüşlere yer verilmiştir. Müellif, ele aldığı ihtilâflı konuların son üç bölümünü iki büyük sayfa içinde özetleyerek altıncı bölümde ichtihad ve kıyas konusundaki görüş ayrılıklarına, yedinci bölümde nesih tartışmalarına, sekizinci bölümde ezan, cenaze ve teşrîk tekbirleri, kırâat-i seb'a gibi konulardaki ihtilâflara işaretle yetinmiştir.

el-İnsâf'i önce Ahmed Ömer el-Mahmesânî yukarıda kaydedilen ilk isimle (Kahire 1319), daha sonra Muhammed Rıdvân ed-Dâye *el-İnsâf bi-zikri esbâbi'l-hilâf* (Dımaşk 1973) ve *el-İnsâf fi't-tenbîh 'ale'l-me'ânî ve'l-esbâbi'lletî evcebeti'l-ihtilâf beyne'l-müslimîn fi ârâ'ihim* (Dımaşk 1403/1983, 1407/1987) başlıkları altında yayımlamıştır. Eserin Ahmed Hasan Kûhayl ve Hamza en-Neşretî tarafından *et-Tenbîh 'ale'l-esbâbi'l-*

letî evcebeti'l-ihtilâf beyne'l-müslimîn adıyla gerçekleştirilen neşrini (Kahire 1978) Muhammed Rıdvân ed-Dâye, *el-İnsâf*'in daha önceki neşirlerinden yapılmış bir "intihal baskı" olarak nitelendirmiştir (*el-İnsâf* [nşr. M. Rıdvân ed-Dâye], neşredenin girişi, s. 5-8). Eserin üçüncü bölümünde ifrad ve terkip metotlarını açıklamak amacıyla incelenen kader bahsi, Bekir Topaloğlu tarafından dipnotlar ilâvesiyle tercüme edilerek *Kelâm İlmi: Giriş* adlı eserin sonunda yayımlanmıştır (İstanbul 1981, s. 283-293).

BİBLİYOGRAFYA :

Batalyevsi, *el-İnsâf* (nşr. Ahmed Ömer el-Mahmesânî), Kahire 1319; a.e. (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Dımaşk 1407/1987, neşredenin girişi, s. 5-8; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, I, 293; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 96; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 532; Süyûtî, *Buğyetü'l-uv'ât*, II, 56; *Keşfü'z-zunûn*, I, 488; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 65; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 758; Hasan Abdurrahman Alkam, *el-Cevâhibü'l-felsefiyye fi kitâbati lbnî's-Sid el-Batalyevsi*, Amman 1408/1988, s. 41; Salvador Pena, "Al-Andalus en Ibn al-Sid al-Batalyawsi", *Homenaje al Prof. Jacinto Bosch Vilá*, Granada 1991, II, 950; Sâhib Ebû Cenâh, "İbnü's-Sid el-Batalyevsi", *el-Mevrid*, VII/1, Bağdad 1977, s. 84; E. Lévi-Provençal, "Batalyüsi", *IA*, II, 334; a.mlf., "al-Batalyawsi", *EJ* (İng.), I, 1092.

CÜNEYT GÖKÇE

el-İNSÂF (الإنصاف)

Kemâleddin el-Enbârî'nin
(ö. 577/1181)
Basra ve Kûfe dilcileri arasında
tartışma konusu olan
meselelere dair eseri.

Tam adı *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Baḥriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* olup iki mektep arasında tartışma konusu olmuş gramer meselelerine dair en kapsamlı eserdir. Enbârî bu kitabını, Nizâmîye Medresesi'nde müderris iken talebelerinin Hanefîler'le Şâfiîler arasındaki ihtilâflı meseleleri inceleyen fıkıh kitapları tarzında bir eser yazmasını istemeleri üzerine kaleme almıştır. Müellifin Zeccâcî'nin *el-İzâh fi 'ileli'n-naḥv*'inden, Ebû Ali el-Fârisî'nin eserlerinden, Mekki b. Ebû Tâlib'in *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*'ı ile hocası İbnü's-Şecerî'nin *el-Emâlî*'sinden büyük ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır (Cemîl Allûş, s. 288-291). Kitapta 121 mesele ele alınmıştır. Enbârî, bu eserde yer vermediği ihtilâflı meselelerin bir kısmını da *Esrârü'l-'Arabîyye* ile *el-Beyân fi ğaribi i'râbi'l-Kur'ân* adlı kitaplarında ele almıştır. Cemâleddin

Hüseyn b. İyâz *el-İnsâf'a el-İs'âf fi mesâ'ili'l-hilâf* adıyla bir zeyil yazmıştır.

Müellif, *el-İnsâf*'ta ele aldığı her meselede Kûfe ve Basra dil mekteplerinin konuyla ilgili görüşlerini zikrederek her iki mektebin delillerini sıralamış, zayıf bulunduğu görüşü âyet, şiiir ve bazan da hadislerden örnek göstererek reddetmiştir. Basra dil mektebine mensup olan Enbârî, yedi mesele (10, 18, 26, 70, 97, 101 ve 106. meseleler) dışında Basralılar'ın görüşünü doğru kabul etmiştir.

el-İnsâf W. Girgas (Petersburg 1873), Jaronier Kosut (Viyana 1878), Girgas ve Viktor Rosen (Petersburg 1878) tarafından parçalar halinde neşredilmiş, tamamını Gustav Weil Almanca notlar ilâve ederek yayımlamıştır (Leiden 1913). Eseri ayrıca Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd önce yalnız metin olarak (I-II, Kahire 1364/1945), ardından üzerine yazdığı *el-İntişâf mine'l-İnsâf* adlı şerhiyle beraber (I-II, Kahire 1953) neşretmiş, bu neşrin basımı Kahire ve Beyrut'ta birçok defa tekrarlanmıştır. *el-İnsâf* son olarak Hasan Hamed tarafından yayımlanmıştır (I-II, Beyrut 1418/1998).

BİBLİYOGRAFYA :

Kemâleddin el-Enbârî, *el-İnsâfi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Baḥriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1380/1961, I-II; a.e. (nşr. Hasan Hamed), Beyrut 1418/1998, I-II; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 5-12; a.mlf., *Esrârü'l-'Arabîyye* (nşr. Fahr Sâlih Kadâre), Beyrut 1415/1995, neşredenin girişi, s. 12-14; Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tebyîn 'an mezâhibi'n-naḥviyyîne'l-Baḥriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (nşr. Abdurrahmân b. Süleyman el-Useymin), Beyrut 1406/1986, neşredenin girişi, s. 91-95; Saîd el-Efgânî, *Min Târîhi'n-naḥv*, Beyrut 1398/1978, s. 90-92, 150-177; Cemîl Allûş, *İbnü'l-Enbârî ve cûhûdühü fi'n-naḥv*, Libya-Tunus 1981, s. 130-134, 235-291; Brockelmann, *GAL* (Ar.), V, 171-172; Muhammed Hayr el-Hulvânî, "Kitâbü'l-İnsâf ve'l-mesâ'ili'l-hilâfiyye", *MMLADm.*, XLVIII/1 (1973), s. 130-151; XLVIII/3 (1973), s. 622-644.

HULÛSİ KILIÇ

İNSAN (الإنسان)

Arapça *ins* kelimesinden türetilmiştir. "Beşer, insan topluluğu" anlamına gelen *ins*, daha ziyade insan türünü ifade etmekte olup bu türün erkek veya dişi her ferdine *insî* / *enesî* yahut *insân* denmektedir. Kelimenin aslının "unutmak" mânasındaki *nesyden insiyân* olduğu da ileri sürülmüştür. Böyle düşünenler İbn Abbas'a nisbet edilen, "İnsan ahdini unutmaması sebebiyle bu ismi almıştır" şeklinde